

STUDIA HISTORICA GEDANENSIA
TOM XIV (2023)

INSTYTUT HISTORII
WYDZIAŁ HISTORYCZNY UNIWERSYTETU GDAŃSKIEGO

STUDIA HISTORICA GEDANENSIA
TOM XIV (2023)

„Studia Historica Gedanensia”

jest rocznikiem humanistycznym publikującym teksty
o tematyce historycznej. Istnieje od 2010 r.

Wydaje tomy tematyczne, nad którymi pieczę sprawują
redaktorzy specjaliści danej dziedziny.

Redakcja dąży do tego, aby w każdym z tomów były obecne
artykuły obejmujące epokę starożytności, przez średniowiecze,
czasy nowożytne, po wiek XIX i XX.

Nadesłane propozycje artykułów są dyskutowane
na posiedzeniu komitetu redakcyjnego, a w wypadku
akceptacji przydzielone recenzentom
specjalizującym się w danej epoce historycznej.

INSTYTUT HISTORII
WYDZIAŁ HISTORYCZNY UNIWERSYTETU GDAŃSKIEGO

STUDIA HISTORICA GEDANENSIA
TOM XIV (2023)

CNOTY NIEWIEŚCIE

pod redakcją
Anny Łysiak-Łątkowskiej

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2023

Rada naukowa SHG: Grzegorz Berendt (Uniwersytet Gdański), Marcin Hintz (Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie), Tomasz Knoz (Uniwersytet im. Masaryka w Brnie), Beata Możejko (Uniwersytet Gdański), Piotr Perkowski (Uniwersytet Gdański), Tadeusz Stegner (Uniwersytet Gdański), Beata Wojciechowska (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach), Leonid Zaskilniak (Lwowski Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki)

Komitet redakcyjny: Grzegorz Berendt, Piotr Derengowski, Iwona Janicka, Barbara Klasa, Michał Kosznicki, Sławomir Kościelak, Rafał Kubicki, Anna Lysiak-Łątkowska, Tomasz Maćkowski, Anna Mazurkiewicz, Beata Możejko, Anna Paner, Piotr Perkowski (sekretarz), Tomasz Rembalski, Przemysław Różański, Tadeusz Stegner (przewodniczący)

Recenzenci: Thomas Aiello (Valdosta State University), Leszek Belzyt (Uniwersytet Zielonogórski), Jan Daniluk (Uniwersytet Gdański), Urszula Jakubowska (Uniwersytet Warszawski), Agnieszka Januszek-Sieradzka (Katolicki Uniwersytet Lubelski), Jarosław Kita (Uniwersytet Łódzki), Michał Kosznicki (Uniwersytet Gdański), Szymon Olszaniec (Uniwersytet Mikołaja Kopernika), Agata Roćko (Uniwersytet Warszawski), Przemysław Ruchlewski (Europejskie Centrum Solidarności), Grażyna Szelańska (Uniwersytet Warszawski), Andrzej Szwarz (Uniwersytet Warszawski), Magdalena Wilczek-Karczewska (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego), Andrzej Wypustek (Uniwersytet Wrocławski)

Redakcja tekstów w języku polskim: Ewelina Ewertowska
Proofreading i tłumaczenie streszczeń na język angielski: David Malcolm
Proofreading tekstu w języku włoskim: Giuseppina De Medici
Proofreading tekstu w języku niemieckim: Marion Brandt

Skład i łamanie: **PRACOWNIA**

Na okładce: rzeźby autorstwa Jacques'a du Broeucqa
przedstawiające wyobrażenia cnót: 1 Sprawiedliwość, 2 Roztropność, 3 Umiarkowanie, 4 Męstwo;
Collégiale Sainte-Waudru de Mons, Belgia (Wikimedia Commons, domena publiczna)

Adres redakcji: Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Wita Stwosza 55, 80-952 Gdańsk
e-mail: shg@ug.edu.pl

Redakcja deklaruje, że wersja papierowa czasopisma naukowego
„Studia Historica Gedanensia” jest wersją pierwotną

Publikacja sfinansowana ze środków Dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego
Uniwersytet Gdański

ISSN 2081-3309

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Spis rzeczy

Wstęp (<i>Anna Łysiak-Łątkowska</i>)	9
Nota retrakcyjna	16
Lucyna Kostuch Cnoty samic w <i>De natura animalium</i> Eliana	19
Anna Pająkowska-Bouallegui Eusebia, Elena e l'imperatore romano Giuliano l'Apostata	34
Agata Chrobot, Jacek Pielas Das Bild der tugendhaften Frau als Ehefrau und Mutter in ausgewählten lateinsprachigen Epithalamien und Epitaphien des 16. Jahrhunderts	50
Adam Kucharski Aktywność polityczna i kulturalna kobiet w świetle rękopiśmiennej i drukowanej prasy polskiego oświecenia (XVIII w.)	70
Anna Łysiak-Łątkowska Wychowanie i edukacja dziewcząt według <i>Les Conversations d'Émilie</i> Louise d'Épinay	97
Monika Opióła-Cegiełka Cierpliwa, słodka i skromna. Cnoty niewieście w XIX w. według Klementyny z Tańskich Hoffmanowej i jej <i>Pamiętki po dobrej matce</i> <i>czyli ostatnich jej rad dla córki</i>	123
Kinga Raińska „Bądź aniołem piastunem narodowego ducha...” Cnoty niewieście rekomendowane w XIX-wiecznych poradnikach obyczajowych	147
Maria Korybut-Marciniak Od dobrej pani do apostołki kultury. Ewolucja postaw polskich ziemianek kresowych wobec ludności wiejskiej w XIX w.	177

Grażyna Wyder	
Wielkopolskie „entuzjastki” – Bibiana Moraczewska i Emilia Sczaniecka.	
Życie złożone w służbie Ojczyzny – świadomy wybór czy zrządzenie losu?	196
Sebastian Harasimiuk	
Cnotliwe Słowianki i knujące Niemki. Wzorzec dobrej żony i jej antyniemiecki kontekst w powieści historycznej <i>Bracia Zmartwychwstańcy</i>	
Józefa Ignacego Kraszewskiego	205
Iwona Sakowicz	
Victorian Courtship – from Ideal to Real: <i>The Englishwoman’s Domestic Magazine</i> and the Rules of Etiquette	215
Piotr Derengowski	
Ernestyna Potowska-Rose i Maria Zakrzewska – nieznanne liderki ruchu na rzecz praw kobiet	228
Barbara Klasa	
Wives, Mothers, Female Warriors. The Image of Polish Women in Nineteenth Century American Historiography	242
Małgorzata Nossowska	
Ewolucja wzorca kobiety idealnej we Francji <i>belle époque</i> . Przypadek Marguerite Durand i <i>La Fronde</i>	263
Krystyna Berkan	
Ewa z Rościszewskich Lorentowiczowa (1869–1943)	281
Leszek Molendowski	
„Służyć Bogu, Ojczyźnie i Rodzinie”. Kobiety w faszystowskich Włoszech (1925–1940)	312
Arnold Kłoczyński	
Woman, Mother, Polish Woman. The Evolution of Attitudes of Polish Women in Sweden 1945–1989 from the Emigrant Perspective	341
Anna Podciborska	
“Improperly” Feminine: A Case Study in American Female Convicts Awaiting Execution, 1981–2019	356

Contents

Preface (<i>Anna Łysiak-Łątkowska</i>)	9
Retraction notice	17
Lucyna Kostuch	
The Virtues of the Female in Aelian's <i>De natura animalium</i>	19
Anna Pająkowska-Bouallegui	
Eusebia, Helena, and the Emperor Julian the Apostate	34
Agata Chrobot, Jacek Pielas	
A Virtuous Woman in the Renaissance	50
Adam Kucharski	
Political and Cultural Activism of Women As Seen in Handwritten and Printed Press in the Polish Enlightenment (Eighteenth Century)	70
Anna Łysiak-Łątkowska	
The Raising and Education of Girls as Formulated by Louise d'Épinay in <i>Les Conversations d'Émilie</i>	97
Monika Opiola-Cegiełka	
Patient, Sweet, and Modest: Female Virtues according to Klementyna z Tańskich Hoffmanowa and Her <i>Pamiętki po dobrej matce (A Memorial of a Dear Mother, or Her Last Pieces of Advice for Her Daughter)</i> in the Nineteenth Century	123
Kinga Raińska	
"Be Guardian Angel of the National Spirit..." Women's Virtues Recommended in Nineteenth-Century Programmes of Education	147
Maria Korybut-Marciniak	
From the Good Mistress to the Apostle of Culture: The Evolution of the Attitudes of Polish Female Landowners vis-à-vis the Rural Population in the Nineteenth Century	177

Grażyna Wyder	
Wielkopolskie Enthusiasts – Bibiana Moraczewska and Emilia Sczaniecka: Life in the Service of the Homeland – Conscious Choice or Fate?	196
Sebastian Harasimiuk	
Virtuous Slavic Women and Scheming German Ones: The Model of the Good Wife in Józef Kraszewski's <i>Bracia Zmartwychstańcy</i>	205
Iwona Sakowicz	
Victorian Courtship – from Ideal to Real. <i>The Englishwoman's Domestic Magazine</i> and the Rule of the Etiquette	215
Piotr Derengowski	
Ernestyna Potowska-Rose and Maria Zakrzewska: Unknown “Stars” of the Movement for Women's Rights	228
Barbara Klasa	
Wives, Mothers, Female Warriors. The Image of Polish Women in Nineteenth Century American Historiography	242
Małgorzata Nossowska	
The Evolution of the Model of the Ideal Woman in France of the <i>Belle Époque</i> : the Case of Marguerite Durand and <i>La Fronde</i>	263
Krystyna Berkan	
Ewa Rościszewska-Lorentowiczowa (1869–1943)	281
Leszek Molendowski	
Serve God, Country and Family. Women in Fascist Italy (1925–1940)	312
Arnold Kłonczyński	
Woman, Mother, Polish Woman. The Evolution of Attitudes of Polish Women in Sweden 1945–1989 from the Emigrant Perspective	341
Anna Podciborska	
“Improperly” Feminine: A Case Study in American Female Convicts Awaiting Execution, 1981–2019	356

Wstęp

10.4467/23916001HG.23.001.18803

Zwrot „cnoty niewieście”, umieszczony jako podtytuł niniejszego tomu „Studia Historica Gedanensia”, posiadał w minionych wiekach wiele znaczeń, odnotowanych w słownikach językowych. Modyfikacja semantyczna tego wyrażenia na przestrzeni stuleci pozwala uwzględnić jego zróżnicowanie konotacyjne. Sformułowanie to odnosiło się do czystości oraz wstydlivosti przedmałżeńskiej kobiet w sferze płciowej. Mieściło ono w sobie również zbiór zalet uznawanych za właściwe dla nich: opiekuńcza, skromna, pobożna, roztropna, pracowita, gospodarna. Można by z pewnością dodać do niego jeszcze inne. Określenie „cnoty niewieście” ze względu na to historyczne nacechowanie językowe najczęściej jest utożsamiane z dawnym wzorcem kobiecości, uznawanym za naturalny, tradycyjny i wyznaczający kobiecie określone miejsce i rolę w społeczeństwie.

Jednocześnie słowa „cnota” i „niewieści” osobno również miały zmienne nacechowanie wartościujące. We współczesnych słownikach oznaczane są jako słownictwo dawne, szczególnie w swoim charakterze albo stosowane w pisarstwie w ramach przyjętej narracji. Wraz z zachodzącymi zmianami językowymi i społecznymi słowo „niewieści” nabrało przebrzmiałego, przestarzałego znaczenia i zaczęło być używane w ironicznym lub żartobliwym sensie. „Cnota” mieściła w sobie szerszy zakres pojęciowy niż tylko ten związany z kobiecością, np. religijny czy teologiczny. Co jednak interesujące, można ją było także przypisać zwierzętom lub rzeczom.

Klamrą spinającą sens określenia cnoty niewieście, ale kładąc akcent na słowo „cnota” jest znaczenie wynikające z pochodzenia etymologicznego i to, które współcześnie rejestrują słowniki. W tym sensie oznacza ono dodatnie zalety. W tym wymiarze semantycznym, pozostaje współcześnie, co prawda, poza centrum praktyki językowej, ale jego zakres pojęciowy nie stracił swojej aktualizacji. Honor, odwaga, szlachetność i inne wartości należące do interpretacji pojęciowej cnoty nie utraciły dodatniego znaczenia

Uwagi w zakresie zróżnicowania interpretacyjnego tego wyrażenia zostały nakreślone na podstawie rozważań Agnieszki Pielu zamieszczonych w tekście *Historycznie o cnocie niewieściej i niewieściach cnotach*¹. Autorka zaprezentowała w nim

¹ Agnieszka Piel, „Historycznie o cnocie niewieściej i niewieściach cnotach”, *Poradnik Językowy* 10 (2021): 92–101.

pola semantyczne, sposób rozumienia tego zwrotu i jego zmienność w różnych aspektach na tle historycznych uwarunkowań.

W prezentowanym tomie znajdują się artykuły, które do tytułowej tematyki odnoszą się w różnych kontekstach. W części z nich przywołane zostało historyczne i tradycyjne ujęcie „cnót niewieścich” dla przedstawienia funkcjonowania określonego modelu życia społecznego, w niektórych zaznaczono, jak te tradycyjne postawy wpływały na kształtowanie oraz funkcjonowanie postaw społecznych i narodowych. W innych pokazano poglądy i aktywność publiczną kobiet, ich horyzont myślowy, dążenie do przełamywania stereotypowego przekonania, wychodzenia poza nie. Przyczyniało się to do kształtowania nowego modelu kobiecości, adaptowania „cnót niewieścich” do nowych uwarunkowań społecznych. Są i takie teksty, w których nakreślono, jak utrwalone przekonania mogą rzutować na opinie i oceny.

Zbiór artykułów składających się na tom został ułożony w porządku chronologicznym, obejmuje on różne epoki od czasów starożytnych do współczesności.

Cykl artykułów rozpoczyna tekst **Lucyny Kostuch** *Cnoty samicy w De natura animalium Eliana*. Dzieło autora starożytnego zawiera obserwacje przyrodnicze w odniesieniu do świata zwierząt, a szczególnie cech przez nie posiadanych. Autorka zwraca uwagę, że spostrzeżenia Eliana dotyczą kilku kontekstów. Na te dotyczące świata zwierząt nakładają się refleksje moralne, w wielu przypadkach występuje antropomorfizacja. Elian zauważał, że samice zwierząt oprócz tradycyjnych cnót niewieścich posiadają również zalety nieoczywiste, przypisywane w większości samcom, jak siła fizyczna i odwaga, samodzielność, dynamizm i śmiałość w działaniu.

Tematykę cnót w starożytności kontynuuje artykuł **Anny Pająkowskiej-Bouallegui** *Euzebia, Helena i cesarz rzymski Julian Apostata*. Te dwie wyjątkowe kobiety, którym artykuł został poświęcony, odegrały szczególnie ważną rolę w życiu Juliana Apostaty. Autorka w swoim opisie odwołuje się do jego pism oraz do innych autorów antycznych, takich jak: Ammianus Marcellinus, Eutropiusz, Zosimos, retor Libanios, czy historycy Kościoła: Sokrates Scholastyk i Hermiasz Sozomen. Na ich podstawie ukazuje obraz cech i zalet Heleny i Euzebii, które zdaniem cytowanych autorów były godne uznania.

Artykuł *Das Bild der tugendhaften Frau-Ehefrau, Mutter in ausgewählten lateinsprachigen Epithalamien und Epitaphien des 16. Jahrhunderts* **Agaty Chrobot i Jacka Pielasa** stanowi wprowadzenie do czasów nowożytnych. Autorzy podejmują tematykę toposu dobrej żony i matki w wybranych tekstach epitalamiów i epitafiów. Zauważają, że w obu typach utworów podkreślano pobożność, skromność, uczciwość, cnotliwość, troskliwość o męża, dom i rodzinę. Różnił je natomiast opis wyglądu zewnętrznego, który w epitafiach miał znaczenie drugorzędne wobec nieśmiertelności duszy i naturalnego procesu rozkładu ciała po śmierci.

Dwa kolejne artykuły dotyczą tematyki kobiecej aktywności w epoce oświecenia. **Adam Kucharski** w artykule *Aktywność polityczna i kulturalna kobiet w świetle*

rękopiśmiennej i drukowanej prasy polskiego oświecenia (XVIII w.) porusza zagadnienie wiadomości i informacji, które na temat kobiet można było znaleźć w polskich gazetach i czasopismach. Dotyczyły one głównie takich obszarów jak pedagogika, kultura i polityka. Kobiety pojawiały się przy okazji sejmu rozbiorowego, konfederacji barskiej, Sejmu Wielkiego, Konstytucji 3 Maja oraz jako mecenaski i animatorki kultury. Autor ukazuje także aspekty związane z udziałem kobiet w sferze wydawniczo-redakcyjnej. Zwraca uwagę na ograniczenia w zakresie publikacji dotyczących kobiet, jak i ich wpływu na działalność związaną z funkcjonowaniem rynku prasowego.

Wychowanie i edukacja dziewcząt w ujęciu Louise d'Épinay – Les Conversations d'Émilie – artykuł **Anny Łysiak-Łątkowskiej** – poświęcony jest poglądom na wykształcenie dziewcząt jednej z wybitniejszych w XVIII w., a przez ponad dwa stulecia niedocenianej pisarki. *Les Conversations d'Émilie* stanowi niezwykle dzieło pedagogiczne pod kilkoma względami, m.in. zastosowanej konwencji literackiej, metody pedagogicznej, nowatorstwa ujęcia zagadnienia edukacji dziewcząt. Fundamentalnym założeniem postulatów L. d'Épinay było przekonanie o równości intelektualnej płci. Omawiany w artykule utwór zawiera jej prekursorskie poglądy i refleksje na temat edukacji dziewcząt. Przedstawia śmiało spojrzenie na to, kim jest kobieta w swojej istocie pomimo funkcjonujących kulturowych konwenansów i stereotypów na temat podziału ról płciowych, które L. d'Épinay częściowo akceptowała.

Tematykę edukacji dziewcząt kontynuuje kilka następných artykułów, odnoszących się do realiów XIX w. na ziemiach polskich i ziemiach zabranych. W artykule Cierpliwa, słodka i skromna. Cnoty niewieście w XIX w. według Klementyny z Tańskich Hoffmanowej i jej *Pamiętki po dobrej matce czyli ostatnich jej rad dla córki* **Monika Opióła-Cegielka** nakreśla poglądy niezwykle w tamtym czasie popularnej i znanej autorki oraz wizytatorki szkół dla dziewcząt na temat miejsca i roli płci żeńskiej. Prezentuje je na tle obowiązujących regulacji prawnych, istniejących stosunków społecznych, różnic w warunkach materialnych w różnych warstwach społecznych. Klementyna z Tańskich Hoffmanowa opowiadała się za koniecznością wykształcenia dziewcząt, co było nowatorskie w ówczesnym czasie. Jednak w jej pojęciu powinno ono być zależne od pochodzenia społecznego, które warunkowało potrzebę posiadania określonych umiejętności i wiedzy. Natomiast wszystkie dziewczęta i kobiety powinny posiadać – bez względu na pochodzenie – wspólny zbiór zalet.

Kinga Raińska w artykule *Bądź aniołem piastunem narodowego ducha... Cnoty niewieście rekomendowane w XIX-wiecznych programach nauczania* omawia znaczenie edukacji dziewcząt na podstawie poradników i kodeksów obyczajowych. Pokazuje, jak ważną rolę odgrywała w niej religia, moralność, wychowanie obywatelskie i patriotyczne w kontekście warunków politycznych ziem polskich w XIX w. Oprócz tego zwraca uwagę na nauczanie przedmiotów humanistycznych z naciskiem na znajomość historii ojczystej i języka, przedmiotów ścisłych,

artystycznych, jak granie na wybranym instrumencie, rysunek, ale i znajomość zajęć i obowiązków gospodarskich, domowych. Rady i wskazówki znajdujące się w poradnikach i kodeksach podtrzymywały tradycyjne wzorce. Jednak względy polityczne, materialne, procesy modernizacyjne w XIX w. przyczyniały się do ich przeobrażenia, czego wyrazem stawały się postulaty zdobywania przez kobiety umiejętności dających możliwość zdobycia pracy i zarabiania.

„*Od dobrej pani do apostołki kultury*”. *Ewolucja postaw polskich ziemianek kresowych wobec ludności wiejskiej w XIX wieku* to tytuł artykułu **Marii Korybut-Marciniak**. Jego podstawę źródłową stanowi literatura pamiętnikarska, epistolarna oraz publikacje o charakterze edukacyjnym. Tematyka całego artykułu koncentruje się na stosunkach pomiędzy dworem a społecznością lokalną. Autorka wskazuje na znaczenie dworu ziemiańskiego w XIX w., a przede wszystkim jego mieszkankę, dla pielęgnowania i zachowania wartości narodowych, religijnych, kulturowych na ziemiach zabranych. Charakteryzuje zmieniającą się rolę polskich ziemianek z kresów i formy ich aktywności w podtrzymywaniu tych wartości – od organizowania przytułków, poczęstunków dworskich aż do zakładania żłobków, kółek śpiewu i tańca, szkół i ludowych kursów czytania i pisania, ale i kształcenia zawodowego. Badaczka podkreśla trwanie tych samych wartości w sytuacji, gdy zmieniały się formy działalności, co było konsekwencją procesów modernizacyjnych i dokonującego się postępu.

O postawach narodowych, zaangażowaniu w działalność patriotyczną pisze także **Grażyna Wyder** w tekście *Wielkopolskie „entuzjastki” – Bibiana Moraczewska i Emilia Szczaniecka – życie złożone w służbie Ojczyzny – świadomy wybór czy zrzucenie losu?* Autorka przedstawia sylwetki Bibiany Moraczewskiej i Emilii Szczanieckiej przez pryzmat wątków ich życia oraz cech i cnót je charakteryzujących. Obie one były zaangażowane w działalność spiskową i powstańczą. Brały udział w pracach utworzonego w 1863 r. Komitetu Niewiast Wielkopolskich, stawiającego sobie za cel niesienie pomocy rannym powstańcom. Założyły wspólnie m.in. Towarzystwo Naukowej Pomocy dla Dziewcząt Polskich w 1872 r. w Wielkim Księstwie Poznańskim. Związane były także z ruchami kobiecymi na rzecz emancypacji. Były znane i poważane w szerokich kręgach, aktywnie współpracowały na różnych polach, włączały się w działalność społeczną.

Sebastian Harasimiuk w tekście *Cnotliwe Słowianki i knujące Niemki. Wzorzec dobrej żony i jej antyniemiecki kontekst w powieści historycznej Bracia Zmartwychwstańcy J.I. Kraszewskiego* zajmuje się zagadnieniem literackiego obrazu kobiecych postaci historycznych – Emnildi i Ody Miśnieńskiej, żon Bolesława Chrobrego – jako bohaterki powieściowych. Autor artykułu podkreśla, że mediewializm posłużył Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu jako kanwa interpretacyjna do pokazania znaczenia cnót niewieścich w kontekście wartości narodowych, religijnych, antagonizmu polsko-niemieckiego. Ten wymiar literackiego opisu, podobnie jak kwestii wychowania i wykształcenia dziewcząt w XIX w., był powiązany z sytuacją polityczną ziem polskich.

Artykuł **Iwony Sakowicz-Tebinki** *Victorian courtship – from ideal to real. The Englishwoman's Domestic Magazine and the Rule of the etiquette* wprowadza w obszar kultury anglosaskiej. Jego podstawę stanowią podręczniki *savoir-vivre*'u oraz listy napływające do „Englishwoman's Domestic Magazine”, dotyczące flirtu, zalotów i małżeństwa. W Anglii wiktoriańskiej flirt i zaloty regulowały ściśle zasady, również w małżeństwie panowały określone reguły postępowania. Przyjęte konwenanse i formy obyczajowe wyznaczały rytm życia społecznego i regulowały podział ról ze względu na różnice płci. Autorka zwraca uwagę na podręczniki *savoir-vivre*'u, które obok wskazówek, jak przyjmować gości czy nakryć do stołu, dotyczyły starań o względy innej osoby oraz życia małżeńskiego. Zestawia je z listami z „Englishwoman's Domestic Magazine”, w których dość często pojawiały się kwestie zalotów i małżeństwa. Mimo sztywnych reguł społecznych czytelnicy „Englishwoman's Domestic Magazine” wykazywali oznaki niezależności i samodzielności w próbie zakwestionowania utrwalonych zasad.

Do tego samego kręgu kulturowego nawiązuje tekst **Piotra Derengowskiego** *Ernestyna Potowska-Rose i Maria Zakrzewska – nieznanne liderki ruchu na rzecz praw kobiet*. Autor scharakteryzuje postaci i działalność Polek aktywnych na rzecz praw kobiet w USA, ale także zasłużonych na innych polach. Pierwsza z bohatererek wbrew zakazom i oczekiwaniom odważyła się podążać za swoimi przekonaniami. Stała się zwolenniczką idei Roberta Owena, włączyła się w ruch abolicjonistyczny, nazywana była „królową trybun”. Druga, posiadając wykształcenie medyczne, założyła ze swoimi współpracowniczkami pierwszy w USA całkowicie żeński szpital kliniczny – Nowojorski Szpital dla Kobiet i Dzieci. Następnie przeniosła się do Bostonu, gdzie objęła posadę dyrektora instytutu klinicznego w Żeńskim College'u Medycznym Nowej Anglii, w dalszej kolejności otworzyła Szpital dla Kobiet i Dzieci Nowej Anglii. Miała nowatorskie podejście do medycyny i zawodu lekarza.

Barbara Klasa, pozostając na gruncie anglosaskim, w tekście *Wives, mothers, female warriors. The image of Polish women in 19th century American historiography* odnosi się do przedstawienia polskich kobiecych postaci historycznych w amerykańskiej historiografii w XIX i na początku XX w. Wskazuje, że pojawiały się o nich jedynie niewielkie wzmianki. Polskie królowe i księżne były wymieniane jako żony, matki. Inne Polki, pochodzące z rodzin arystokratycznych, były przywoływane jedynie w pojedynczych publikacjach. Autorka nawiązuje także do innych cech amerykańskiej historiografii takich jak sposób komponowania i przekazu wizerunków polskich postaci kobiet. Wskazuje także na elementy porównawcze z portretami kobiet z innych krajów i narodów.

Do Francji – ponad 100 lat później od czasów L. d'Épinay – przenosi **Małgorzata Nossowska** w artykule *Ewolucja wzorca kobiety idealnej we Francji belle époque. Przypadek Marguerite Durand i „La Fronde”*. Marguerite Durand, redaktorka i wydawczyni „La Fronde”, była przedstawicielką generacji kobiet *belle époque*, nietuzinkową i wyróżniającą się osobowością. Propagowały one wzorzec

kobiety niezależnej i samodzielnej, a ich poglądy były wyrazistsze niż zwolenniczek ruchu kobiecego wcześniejszych pokoleń. M. Nossowska opisuje znaczenie M. Durand i prowadzonej przez nią gazety dla sprawy kobiecej. Kobiety pojawiające się na łamach „La Fronde” były często prekursorkami w swoich dziedzinach. Zespół redakcyjny „La Fronde” składał się tylko z kobiet, co miało przełamywać stereotypy związane z dziennikarstwem. Gazeta promowała aktywność i obecność kobiet w sferze publicznej w różnych wymiarach, zmiany prawne i społeczne ich dotyczące. Dążyła do przełamывania stereotypów i dawała perspektywę możliwych zmian.

Wątki paryskie pojawiają się także w artykule **Krystyny Berkan** *Ewa z Rościszewskich Lorentowiczowa (1869–1943)*. Autorka prezentuje stosunki i relacje pomiędzy matką i córką na przykładzie Ewy Rościszewskiej-Lorentowiczowej i Ireny Lorentowicz. Opisuje pochodzenie, wykształcenie oraz twórczość artystyczną Ewy z Rościszewskich Lorentowiczowej. Była ona malarką, ale tworzyła też artystyczne oprawy introligatorskie książek. Uczyła się w pracowniach malarskich lub szkołach tworzonych dla dziewcząt, jak np. Szkoła Rysunku i Malowania dla Pań otwarta w Warszawie na przełomie 1886 i 1887 r. czy istniejąca w Paryżu Académie Colarossi, ponieważ kobiety nie mogły jeszcze wtedy studiować w uczelniach artystycznych. K. Berkan związki matki z córką ukazuje przez pryzmat twórczej i artystycznej aktywności Ewy. Irena Lorentowicz także zdobyła wykształcenie malarskie, była artystką, autorką scenografii i kostiumów do opery Karola Szymanowskiego *Harnasie*.

Leszek Molendowski w *Servi il Dio la Patria e la Famiglia. Kobiety w faszystowskich Włoszech (1925–1940)* odnosi się do miejsca kobiet w społeczeństwie i państwie w koncepcji włoskiego faszyzmu oraz do udziału ich samych w życiu politycznym Włoch okresu międzywojennego. Ideologia i doktryna Narodowej Partii Faszystowskiej, poglądy i stosunek samego Benita Mussoliniego kształtowały sytuację kobiet tego czasu. Autor wskazuje liczne organizacje, jak: Młode Włoszki, Małe Włoszki, Młode Faszystki, Narodowy Instytut Ochrony Macierzyństwa i Dzieciństwa, funkcjonujące w ramach systemu totalitarnego. Miały one skupiać dziewczęta i kobiety oraz aktywizować je ideologicznie, ale i podtrzymywać wyobrażenia o tradycyjnych kobiecych rolach i zadaniach, cnotach niewieścich. Początkowa swoboda i poszerzenie możliwości publicznej obecności kobiet wraz ze strukturalnym i doktrynalnym umacnianiem faszyzmu, polityką całkowitej kontroli, zmieniły się w podporządkowanie kobiet państwu i systemowi.

Arnold Konczyński w tekście *Woman, Mother, Polish woman – the evolution of attitudes of Polish women in Sweden 1945–1989 in an emigrant perspective* zajmuje się zagadnieniem polskiej emigracji w Szwecji od zakończenia II wojny światowej aż do lat 80. XX w. Przedstawia, jak kolejne fale emigracji kształtowały codzienność Polek, wpływały na ich sytuację osobistą, rodzinną, materialną i społeczną. Adaptowanie się do nowej codzienności przyczyniało się do kształtowania nowych zachowań – podejmowania pracy oraz rozwijania karier jako naturalnej

ścieżki rozwoju i dokonywanego wyboru. Autor opisuje zróżnicowaną obecność Polek w środowisku emigracyjnym, gotowość do niesienia pomocy w różnej formie Polkom i Polakom. Zauważa, że w polskiej społeczności emigracyjnej na terenie Szwecji kobiety stanowiły znaczącą większość – 90% w 1945 r. i aż 62% w 1980 r.

O problemach czasów obecnych traktuje tekst **Anny Podciborskiej** „*Improperly*” *Feminine: An Overview of 52 Female Death Row Inmates in America Sentenced 1981–2019, Awaiting Execution*. Autorka dokonuje przeglądu 52 przypadków kobiet skazanych i oczekujących na wykonanie wyroku za czyn zagrożony karą śmierci, w tym w sprawach dotyczących dzieciobójstwa, w USA w latach 1981–2019. Na ich podstawie porusza problematykę konstruowania przez przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, media i opinię publiczną obrazu i oceny oskarżonych i skazanych. Autorka stosowane przez nich strategie narracyjne w odniesieniu do skazanych umieszcza w trzech kategoriach: „złe”, „obłąkane” i „smutne”. Taki zabieg miał służyć negacji naturalnej kobiecości skazanych, ponieważ czyn zbrodniczy popełnić mogła tylko istota jej pozbawiona. Uwagi A. Podciborskiej dotyczą nie tylko do kategorii płci, ale i pochodzenia etnicznego. Tekst stanowi interesujący zarys dyskusji w nurcie równościowym, ujęty przez spojrzenie na kwestię winy i odpowiedzialności karnej oraz oceny sprawczyń popełnionych czynów.

Zebrany w tomie zbiór artykułów, choć nie wyczerpuje poruszanej tematyki, przedstawia ją w perspektywie zachodzących zmian w dziejach. Każda z Auterek i każdy z Autorów proponuje podejście historyczne, wskazując określony fragment tego, co było. To perspektywa zapisu zmian i różnic pomiędzy tym, co dawniej i teraz. Umożliwia ona dostrzeżenie różnorodności historycznej, społecznej, kulturowej, pojęciowej poruszanej tematyki. Zachęcając do zapoznania się z zamieszczonymi tekstami, mamy nadzieję, że stanie się to impulsem, aby przez optykę współczesności spojrzeć w przeszłość w kontekście komparatystycznym.

Serdecznie dziękuję dr. hab. Andrzejowi Woźnińskiemu, prof. UG za koncepcję i pomysł dzieła przedstawiającego wyobrażenie cnót zamieszczonego na okładce.

Anna Łysiak-Łątkowska